

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Карнаух Тетяна Миколаївна

УДК 347.426.6

**ПРИТРИМАННЯ ЯК СПОСІБ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі галузевих правових наук факультету правничих наук Національного університету „Кієво-Могилянська академія”, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент,
ПОСПОЛІТАК Володимир Володимирович,
Національний університет „Кієво-Могилянська академія”, доцент кафедри галузевих правових наук.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук,
ЛУЦЬ Володимир Васильович,
Академія муніципального управління,
завідувач кафедри цивільно-правових наук;

кандидат юридичних наук, доцент,
ЯВОР Ольга Анатоліївна,
Національна юридична академія України ім.Я.Мудрого,
доцент кафедри цивільного права № 2.

Захист відбудеться 23 квітня 2008р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К64.700.02. Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м.Харків, проспект 50-річчя СРСР, буд.27.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м.Харків, проспект 50-річчя СРСР, буд.27, корпус 1.

Автореферат розісланий 22 березня 2008р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Є.Кириченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціально-економічні перетворення, що відбулися в Україні останнім часом, обумовили істотну модифікацію змісту суспільних відносин, які регулюються цивільним правом. На жаль, характерною відмінністю сучасного цивільного обороту стали низький рівень договірної дисципліни, значне збільшення кількості невиконаних чи неналежно виконаних правочинів. Це, у свою чергу, обумовило нагальну потребу в підвищенні захисту інтересів учасників цивільного обороту та загострило проблему забезпечення належного виконання зобов'язань, яка фактично є вічною, оскільки наявність між сторонами зобов'язальних правовідносин сама по собі ще не гарантує їх належне виконання.

В цілях захисту інтересів кредитора і попередження або зменшення розміру негативних наслідків від можливого невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником використовується інститут забезпечення виконання зобов'язань.

Сучасні забезпечувальні засоби досить різноманітні, при цьому їх поділяють на загальні, що підлягають застосуванню в усіх випадках невиконання чи неналежного виконання зобов'язань, та спеціальні, що встановлюються за згодою сторін або за прямою вказівкою закону. Останні засоби у цивілістиці іменують способами забезпечення виконання зобов'язань, а у ЦК України – видами забезпечення виконання зобов'язань.

У ЦК України вдосконаленню інституту забезпечення виконання зобов'язань приділено значну увагу, про що, зокрема, свідчить розширення переліку видів забезпечення та доповнення їх таким новим видом, як притримання. Разом з тим, цей спосіб забезпечення виконання зобов'язань новим можна назвати лише з певним ступенем умовності, оскільки він був відомий вітчизняному праву як радянського, так і дорадянського періоду, хоча термін “притримання” вживався не завжди.

У вітчизняній правовій доктрині притримання залишається без належної уваги дослідників. У наукових працях розглядаються переважно загальні положення забезпечення виконання зобов'язань та окремі види забезпечення, що є традиційними для нашого права. Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань не було предметом глибоких наукових досліджень в Україні, багато його аспектів залишаються невивченими і в даний час: характерні риси та правова природа, відмежування від інших інститутів цивільного права, об'єкти, суб'єкти права притримання, зміст забезпечувальних правовідносин, підстави їх виникнення та припинення.

Притримання, як спосіб забезпечення виконання зобов'язання, можливість застосування якого передбачена в законі і не потребує додаткового договірного

регулювання, має великий потенціал для широкого застосування у зобов'язальних відносинах як юридичних, так і фізичних осіб.

Однак недосконале законодавче регулювання притримання породжує численні питання у правозастосувальній практиці, що не лише гальмує активне використання цього ефективного і досить простого способу забезпечення виконання зобов'язань, але й може взагалі дискредитувати цей давній цивільно-правовий інститут, який пройшов багатовікову перевірку і залишився в сучасному юридичному інструментарії багатьох країн світу.

Враховуючи викладене, актуальність наукового дослідження проблемних питань притримання як способу забезпечення виконання зобов'язань зумовлена відносною новизною інституту притримання у цивільному праві України, недосконалістю законодавства в частині регулювання цього виду забезпечення виконання зобов'язань та потребою наукового обґрунтування шляхів його подальшого розвитку, недостатньою теоретичною розробкою даного правового інституту, необхідністю визначення його місця в системі цивільного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з науково-дослідною темою правничого факультету Національного університету “Києво-Могилянська академія” “Актуальні проблеми цивільного і підприємницького права” (номер державної реєстрації 0106U005206 – 2004-2015 роки).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення правової природи та специфічних ознак притримання, встановлення його місця в системі способів забезпечення виконання зобов'язань та відмежування від інших цивільно-правових інститутів, вироблення рекомендацій по вдосконаленню законодавства України щодо регулювання загальних положень про притримання, його об'єкти, суб'єкти, їх права та обов'язки, виникнення та припинення притримання, а також особливостей його застосування в окремих видах зобов'язань.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання: з'ясування генезису притримання як одного із способів забезпечення виконання зобов'язання; визначення правової природи притримання та специфічних рис, які обумовлюють його місце в системі способів забезпечення виконання зобов'язань та серед інших цивільно-правових інститутів; з'ясування переліку можливих об'єктів права притримання та його суб'єктів, надання характеристики змісту забезпечувальних зобов'язальних правовідносин притримання; встановлення підстав та моментів виникнення права притримання, підстав його припинення та тривалості існування; виявлення особливостей правового регулювання притримання в законодавстві інших країн, які можуть бути враховані при визначенні шляхів подальшого розвитку цивільного законодавства України; вироблення пропозиції щодо його вдосконалення в частині, яка регулює притримання.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають під час забезпечення притриманням виконання цивільно-правових зобов'язань.

Предметом дослідження є притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань.

Методи дослідження. З метою одержання достовірних наукових результатів у дослідженні застосовувалася система загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання.

Основним методологічним підґрунтям дисертаційної роботи є загально-філософський діалектичний метод, який дозволив дослідити інститут притримання в його суперечливості, цілісності, розвитку, а також взаємодії з іншими елементами правової системи.

Серед загальнонаукових методів у дослідженні застосовувалися зокрема: аналіз (під час розгляду ознак притримання, елементів правовідносин притримання, складових підстав виникнення тощо); синтез (на основі з'ясованих ознак наведено авторське визначення притримання); класифікація (з її допомогою визначено місце притримання в системі способів забезпечення виконання зобов'язань); дедукція (розгляд ряду питань здійснювався від загального до окремого, що дало змогу зробити низку окремих висновків).

Крім вищезазначених, на різних етапах дослідження проблем притримання використовувалися також історичний, системно-структурний, функціональний методи. Застосування історичного методу дозволило з'ясувати генезис формування притримання як способу забезпечення виконання зобов'язань, визначити тенденції його розвитку. Місце притримання серед інших цивільно-правових інститутів було з'ясовано з використанням системно-структурного методу, а за допомогою функціонального методу визначені основні напрямки впливу притримання на інші правові явища, зокрема виконання зобов'язань.

Також були застосовані і спеціально-наукові методи дослідження: порівняльно-правовий (компаративістський), формально-юридичний, теоретико-прогностичний, тлумачення правових норм та інші. Порівняльно-правовий метод застосовувався для співставлення та з'ясування спільного й особливого у способах правового регулювання інституту притримання у законодавстві різних країн світу. Формально-юридичний метод та метод тлумачення правових норм (з використанням словесного, реального, логічного та інших способів) дали змогу з'ясувати зміст правових норм, які регулюють притримання. За допомогою теоретико-прогностичного методу були розроблені пропозиції стосовно вдосконалення чинного законодавства у зазначеній сфері.

Зроблені в дисертації висновки ґрунтуються на вимогах формальної логіки стосовно визначеності, несуперечливості, послідовності та обґрунтованості міркувань відповідно до мети дослідження.

Розгляд окремих питань здійснювався від загального до окремого, що дало

змогу за допомогою дедуктивного методу зробити низку окремих висновків. Крім цього, було застосовано ряд способів доктринального тлумачення цивільного законодавства: словесний, реальний, логічний тощо.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі цивільного права, римського приватного права, загальної теорії права М.М.Агаркова, К.І.Аненкова, Т.В.Боднар, М.І.Брагінського, А.В.Венедиктова, В.В.Вітрянського, Б.М.Гонгала, В.П.Грибанова, Л.О.Єсипової, О.С.Йоффе, М.М.Каткова, В.С.Константинової, О.О.Красавчикова, Н.С.Кузнецової, Г.Б.Леонової, Л.А.Лунца, В.В.Луця, Д.І.Мейера, Д.В.Мурзіна, Д.Новака, І.Б.Новицького, С.В.Пахмана, К.П.Победоносцева, І.О.Проценка, В.В.Ровного, З.В.Ромовської, А.А.Рубанова, В.А.Рибакова, Н.О.Саніахметової, С.В.Сарбаша, Є.О.Суханова, О.М.Труби, Т.А.Фаддєєвої, Є.О.Харитоновна, Б.Л.Хаскельберга, Г.Ф.Шершеневича, М.В.Южаніна, Л.М.Якушиної та ін.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше у вітчизняній юридичній науці проведено комплексне дослідження правовідносин, що виникають під час забезпечення притриманням виконання цивільно-правових зобов'язань. На підставі одержаних у процесі дисертаційного дослідження результатів обґрунтовуються наступні основні положення, які мають наукову новизну:

1. Притримання за своєю правовою природою є одностороннім правочином; крім цього, воно є різновидом речових прав на чуже майно – правом володіння.

2. Доведено, що притримання не є одним із заходів оперативного впливу, засобом юридичної відповідальності чи незаконним володінням кредитором річчю, що належить боржнику.

3. Об'єктом притримання можуть бути тільки речі, причому речі, не вилучені з цивільного обороту, та обмежено оборотоздатні (за умови відповідності ретентора критеріям, що висуваються законом до володільця подібної речі); рухомі і нерухомі (за умови обов'язкової державної реєстрації правочину притримання нерухомих речей); лише індивідуально визначені: як з унікальними ознаками, так і будь-яким чином індивідуалізовані; індивідуалізовані готівкові гроші в іноземній валюті, а також індивідуалізовані готівкові гроші в національній валюті України, які мають цінність, відмінну від їх номінальної вартості; цінні папери в документарній формі.

4. Забезпечувальне зобов'язання притримання характеризується визначеністю суб'єктного складу та його співпадінням із суб'єктом складом основного (забезпечуваного) зобов'язання.

5. Ретенторами можуть бути фізичні особи, які наділені рівною потенційною можливістю мати право притримання, реалізація якого залежить від обсягу їх дієздатності; фізичні особи-підприємці; юридичні особи приватного та публічного права без обмежень. При цьому можливості застосування притримання речей

юридичних осіб дещо відрізняються: якщо особи приватного права відкриті до застосування притримання щодо їх речей, то майно осіб публічного права перебуває під посиленим захистом, який забезпечується встановленням ускладненої процедури відчуження закріпленого за ними майна.

6. Притриманням можуть забезпечуватися лише грошові вимоги, що виникають в рамках будь-яких зобов'язань (грошового і не грошового характеру; договірних та позадоговірних).

7. Кредитор може притримувати річ, якою він заволодів на законних підставах в межах як забезпечуваного зобов'язання, так і іншого, другою стороною якого є боржник.

8. Право на застосування притримання виникає з моменту настання передбаченої законом чи договором підстави. При цьому кредитор може розпочати здійснювати «чисте» притримання речі (без звернення стягнення на неї) в будь-який час після виникнення такої підстави, однак в межах певного присічного (преклюзивного) строку, який має бути встановлений законом, а звернення стягнення на неї – в межах строку позовної давності за забезпечуваним зобов'язанням.

9. Право звернення стягнення на притримувану річ припиняється зі спливом строку позовної давності за забезпечуваним зобов'язанням, навіть у разі невиконання боржником обов'язку і після закінчення цього строку. В такому випадку право «чистого» притримання може тривати до моменту настання будь-якої з подій, що відбудеться раніше: виконання боржником свого зобов'язання або набуття кредитором права власності на притримувану річ згідно ч.3 ст.344 ЦК України за набувальною давністю.

Додаткове обґрунтування та подальший розвиток отримали наступні положення:

- притримання – універсальний, речово-правовий спосіб забезпечення виконання зобов'язань; воно не є складовою частиною основного зобов'язання, виконання якого забезпечує; притримання – додаткове, акцесорне, забезпечувальне зобов'язання, що підлягає відмежуванню від інших цивільно-правових інститутів, зокрема: застави, самозахисту, права продажу чужої речі, зупинення зустрічного виконання зобов'язань, зарахування зустрічних однорідних вимог;

- притримання як самостійний спосіб забезпечення виконання зобов'язань характеризується такими специфічними рисами: передбачена законом можливість застосування (далі – законний характер), виникнення права на застосування за наявності невиконаного основного зобов'язання, вірогідна несподіваність застосування, незамінність об'єкта притримання, обмежене право слідування;

- нормативною передумовою виникнення права притримання є правові норми, що визначають життєві обставини, з якими пов'язується можливість застосування цього права; фактичною підставою – складний юридичний факт, елементами якого

е: існування зобов'язання, яке забезпечується; невиконання (чи неналежне виконання) боржником такого зобов'язання у визначений строк; знаходження речі, яка підлягає передачі боржнику чи вказаній ним особі, у законному володінні кредитора; настання строку повернення речі боржнику; крім цього, необхідна воля кредитора, спрямована на притримання речі боржника;

– підставами припинення притримання можуть бути: виконання забезпечуваного зобов'язання чи визнання його недійсним; розірвання договору, на якому ґрунтувалася забезпечена вимога; вибуття з володіння ретентора притримуваної речі або її загибель; задоволення вимог кредитора за рахунок притримуваної речі; інші підстави припинення зобов'язань, перелічені у главі 50 ЦК України.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що:

– у науково-дослідній сфері висновки, зроблені в дисертації, можуть бути використані для подальших досліджень інституту забезпечення виконання зобов'язань взагалі і притримання, зокрема;

– у сфері правотворчості – висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у законотворчій діяльності, в процесі вдосконалення цивільного законодавства;

– у навчально-методичній роботі матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та підручників з цивільного права, читанні лекцій з цивільного права, розробці відповідних спецкурсів.

Апробація результатів дисертації. Про основні наукові положення та практичні висновки дисертаційного дослідження неодноразово доповідалося на засіданнях кафедри галузевих правових наук правничого факультету Національного університету “Кисво-Могилянська академія”, зокрема, на «круглому столі» на тему: “Теоретичні та практичні проблеми реорганізації та поглинання юридичних осіб приватного права” (м.Київ, 30 січня 2007 року), а також вони обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції “Розвиток цивільного законодавства України: шляхи подолання кодифікаційних протиріч” (м.Київ, 28-29 вересня 2006 року); Міжнародній науковій конференції молодих учених “П'яті осінні юридичні читання” (м.Хмельницький, 27-28 жовтня 2006 року); II Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів “Проблемні питання цивільного та господарського права” (м.Харків, 16 лютого 2007 року); Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми цивільного права та процесу”, присвяченій пам'яті О.А.Пушкіна (м.Харків, 26 травня 2007 року).

Публікації. Основні наукові положення дисертаційного дослідження викладені у 16-ти наукових статтях, 5 з яких опубліковані у спеціальних виданнях, визнаних ВАК України як фахові з юридичних наук, та 4 – у збірниках тез

доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Мета та завдання дослідження визначили його структуру. Робота складається із вступу, двох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 243 сторінки машинописного тексту, в тому числі список використаних джерел (212 найменувань) становить 18 сторінок, додатки – 16 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність проведеного дослідження, висвітлюється ступінь вивчення теми, зв'язок роботи з науковими програмами, визначається мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, характеризуються методи, теоретичне, нормативне та емпіричне підґрунтя роботи, формулюються основні положення дисертації, їх наукове і практичне значення, зазначається інформація про апробацію результатів роботи та публікації.

Розділ 1 “Історичний генезис та сучасний стан правового регулювання притримання” складається з чотирьох підрозділів і присвячений дослідженню виникнення та історії розвитку притримання як цивільно-правового явища, його місця серед інших цивільно-правових інститутів, а також правового регулювання притримання за законодавством України та інших країн.

У **підрозділі 1.1. “Виникнення та історія розвитку притримання як цивільно-правового інституту”** з'ясовується історичний генезис виникнення та розвитку притримання. Останнє має глибоке коріння, що сягає звичаєвого права, яке знало лише примітивні форми забезпечення зобов'язань, та римського права, в якому воно розумілося як право боржника у певних випадках утриматися від дій, що складали виконання його обов'язку. Встановлено, що своє нормативне закріплення притримання знайшло в торговому праві Російської імперії, певний вплив на його становлення здійснило зарубіжне законодавство того часу. У законодавстві радянського періоду притримання як загальний спосіб забезпечення зобов'язань представлено не було, незважаючи на те, що спроби збереження цього інституту робилися неодноразово шляхом включення відповідних норм до проектів Торгового зводу СРСР, Кредитного статуту; разом з тим, деякі його елементи застосовувалися у правовідносинах, що виникали з договорів перевезення, зберігання. Відродження притримання в українському цивільному праві відбулося шляхом закріплення в ЦК України 2003 року відповідного інституту, який набув статусу способу забезпечення виконання зобов'язань.

У **підрозділі 1.2. “Місце притримання серед інших цивільно-правових інститутів”** здійснено порівняльне дослідження притримання та окремих інститутів цивільного права, яке достатньо очевидно свідчить, що притримання майна боржника – самостійний інститут цивільного права, окремий спосіб

забезпечення виконання зобов'язань, відмінний від інших цивільно-правових інститутів, зокрема:

а) застави, від якої його відрізняють такі основні ознаки: передбачена законом можливість застосування, обмежене право слідування, забезпечення виконання зобов'язання, яке вже порушене боржником; об'єкт притримання – лише річ, яку неможливо попередньо індивідуалізувати в якості майна, що може бути притримане; припинення притримання з вибуттям притримуваної речі з володіння кредитора; збереження боржником права розпоряджатися притримуваною річю без згоди кредитора за відсутності в останнього права користуватися нею;

б) самозахисту, від якого його відрізняє наступне: виконання функцій стимулювання боржника до належного виконання зобов'язань та компенсація грошових вимог кредитора; можливість застосування тільки після порушення прав кредитора без дотримання принципу співмірності; звернення стягнення на притримане майно за допомогою юрисдикційного органу в порядку, встановленому для предмета застави;

в) зупинення зустрічного виконання зобов'язань, від якого його відрізняє спрямованість на забезпечення інтересів ретентора, який вже поніс збитки або має невиконану вимогу по відношенню до боржника; можливість притримати лише чужу річ, якою кредитор правомірно володіє і яку повинен передати боржнику чи вказаній ним особі; завершення реалізацією притримуваної речі за умови, що її притримання не призведе до одержання виконання від боржника;

г) зарахування зустрічних однорідних вимог, від якого його відрізняє відсутність однорідних вимог; виконання функції стимулювання боржника до належного виконання зобов'язання і використання лише при простроченні боржника;

г) права продажу чужої речі, від якого його відрізняє те, що основним завданням притримання є спонукання боржника до належного виконання зобов'язання; більш широка сфера застосування: не лише у випадках, передбачених законом, але й в межах інших правовідносин за наявності відповідних підстав; необхідність дотримання спеціального порядку звернення стягнення на притримувану річ.

Підрозділ 1.3. “Правове регулювання притримання за законодавством України” присвячено аналізу нормативного регулювання притримання, яке здійснюється через загальні положення ЦК України та спеціальні норми про притримання в окремих видах зобов'язань, зокрема: підряду, побутового підряду, перевезення, комісії. Це, однак, не позбавляє кредитора права скористатися зазначеним способом для забезпечення виконання й інших зобов'язань за наявності необхідних для цього підстав, при чому не лише договірних, але й позадоговірних, оскільки, по-перше, притримання – єдиний спосіб забезпечення, можливість застосування якого передбачена законом і який не потребує обов'язкової

обумовленості за погодженням сторін; а, по-друге, володіння притримуваною річчю не обов'язково повинно виникнути у кредитора з договору, зобов'язання за яким забезпечуються.

В результаті дослідження доводиться, що застосування притримання в окремих видах зобов'язань повинно здійснюватися з урахуванням важливих моментів, зокрема: у відносинах купівлі-продажу, поставки та контракції – визначення власника товару (продавець чи покупець), у підрядних правовідносинах – визначення власника предмету підряду (підрядник чи замовник); у відносинах перевезення через суперечливість транспортного законодавства притримання може бути застосоване на підставі договору чи ч.4 ст.916 ЦК України, а в сфері морських перевезень – ще й згідно ст.ст.163, 170 КТМ України.

Аналіз нормативного регулювання притримання за законодавством України достатньо очевидно свідчить, що воно навіть після прийняття ЦК України, на жаль, залишається недосконалим і потребує певних істотних уточнень.

У підрозділі 1.4. “Правове регулювання притримання за законодавством інших країн” здійснено порівняльне дослідження нормативного регулювання притримання за законодавством окремих країн. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що притримання, ґрунтуючись на властивому всім правовим системам принципі справедливості, закріплене в праві країн-учасниць СНД, членів ЄС, країн Сходу та американського континенту. Окремі особливості нормативного регулювання, що обумовлені різними правовими традиціями та звичаями, варто врахувати при вдосконаленні інституту притримання за законодавством України, зокрема: а) необмежене право слідування, яким наділений об'єкт притримання у праві Республіки Молдова, канадської провінції Квебек і яке робить захист інтересів кредитора більш надійним; б) право ретентора використовувати притримувану річ із спрямуванням одержуваних доходів у рахунок задоволення своїх вимог до боржника (ЦК Республіки Молдова, ЦК Японії), що дозволяє зменшити негативні майнові наслідки застосування притримання для боржника; в) визначеність об'єкта притримання за його приналежністю боржнику чи третій особі (законодавство Республіки Естонія), або боржнику чи кредитору (законодавство США), що надає однозначності у вирішенні питання про можливість притримання на практиці у тих чи інших випадках; г) закріплення можливості притримання худоби, яка потрапила до кредитора без законних підстав, а саме – під час заподіяння шкоди в належній йому нерухомості (законодавство Республіки Естонія), що полегшує задоволення його вимог.

Розділ 2 “Правова природа та характеристика притримання” складається з чотирьох підрозділів, які присвячено дослідженню поняття та правової природи притримання, його специфічних ознак, визначенню його місця серед інших способів забезпечення виконання зобов'язань, аналізу елементів зобов'язального забезпечувального правовідношення, яким є притримання, підстав і моментів

виникнення та припинення права притримання.

У підрозділі 2.1. “Поняття та правова природа притримання” досліджено правову природу притримання та сформульовано його поняття. Здійснений аналіз достатньо очевидно свідчить, що: а) притримання є окремим, акцесорним, забезпечувальним зобов’язанням, а не складовою частиною основного зобов’язання, виконання якого воно забезпечує; б) за своєю правовою природою притримання – односторонній правочин, що вчиняється зацікавленою особою – кредитором (ретентором); в) притримання – один із видів приватних забезпечувальних обтяжень будь-яких (рухомих і нерухомих) речей, які можуть бути об’єктом притримання; г) право притримання є різновидом речових прав на чуже майно – правом володіння, що зумовлює додаткові риси притримання: правомірне володіння притримуваною річчю, відсутність у кредитора права користування нею, можливість задовольнити вимоги з вартості притримуваної речі в порядку, встановленому для реалізації предмета застави.

В результаті дослідження правової природи було сформульоване наступне поняття притримання. Це – односторонній правочин, який вчиняється з метою забезпечення виконання основного зобов’язання і за яким кредитор (ретентор), у разі невиконання боржником зобов’язання у строк, здійснює правомірне володіння притримуваною річчю, що підлягає передачі боржнику чи вказаній ним особі, з подальшим одержанням задоволення своїх вимог з вартості притримуваної речі.

Підрозділ 2.2. “Місце притримання в системі способів забезпечення виконання зобов’язань” присвячено визначенню місця притримання у класифікації способів забезпечення виконання зобов’язань, здійсненої за різними підставами, з урахуванням функціональної спрямованості притримання та його ознак.

В ході проведеного дослідження зроблено висновок, що притримання є самостійним способом забезпечення виконання зобов’язань, якому властиві загальні ознаки способів забезпечення виконання зобов’язань (спільність мети, акцесорний характер, майновий зміст) та специфічні ознаки, що обумовлюють особливість даного виду забезпечення: передбачена законом можливість застосування, виникнення лише за наявності невиконаного зобов’язання, вірогідна несподіваність застосування, незамінність об’єкта притримання, обмежене право слідування за ним.

Враховуючи притаманність притриманню ознак способів забезпечення виконання зобов’язань, не має підстав вважати його одним із заходів оперативного впливу, оскільки мають місце істотні відмінності між ними, зокрема: а) заходи оперативного впливу не спричиняють виникнення самостійного зобов’язання і не становлять предмет цього зобов’язання (на відміну від забезпечувальних зобов’язань, одним з яких є притримання), адже вони є односторонньою дією кредитора по зміні або припиненню вже існуючого зобов’язання; б) притримання здійснюється владою кредитора, без звернення до компетентних органів, лише

частково; реалізація притриманого майна проводиться у порядку, встановленому для застави, тобто за рішенням суду з публічних торгів. Не має підстав вважати притримання і заходом юридичної відповідальності, оскільки його застосування не тягне додаткових обтяжень для боржника-порушника, а кредитор задовольняє з вартості притриманого майна свої вимоги лише в обсязі, визначеному основним зобов'язанням.

Здійснена за різними підставами класифікація способів забезпечення виконання зобов'язань дозволила встановити місце притримання в їх системі. Притримання є універсальним (забезпечує як належне виконання зобов'язання, так і додаткові гарантії вимог кредитора), речово-правовим (інтереси кредитора забезпечуються за рахунок певного майна) способом забезпечення виконання зобов'язань, який не є формою юридичної відповідальності, пов'язаний з попереднім виділенням майна боржника для можливої примусової реалізації його обов'язку і за яким зобов'язаною особою виступає сам боржник.

У підрозділі 2.3. “Елементи правовідношення притримання” з метою з'ясування суті забезпечувального правовідношення притримання здійснено детальний аналіз таких його елементів, як: об'єкти, суб'єкти та зміст.

Проведене дослідження дозволило встановити, що об'єктом у правовідношенні притримання можуть бути лише неналежні кредитору речі, які не вилючені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні (за наявності певних умов); рухомі та нерухомі; індивідуально визначені; індивідуалізовані певним чином готівкові гроші в іноземній валюті, а також індивідуалізовані готівкові гроші в національній валюті України, які мають цінність, відмінну від їх номінальної вартості; цінні папери в документарній формі; при цьому, об'єкт притримання характеризується незамінністю. Законодавчого врегулювання потребує виключно важливе питання про можливість притримання речей, належних боржнику не лише на праві власності, але й на підставі іншого правового титулу, та похідне від нього – про можливість позбавлення власника права власності на належну йому річ, яка була передана у володіння боржника і в подальшому була притримана для забезпечення виконання зобов'язання останнього.

Детальному аналізу піддано суб'єктний склад забезпечувального зобов'язання притримання, який характеризується визначеністю та співпаданням із суб'єктним складом основного (забезпечуваного) зобов'язання. В роботі доводиться, що всі фізичні особи наділені рівною потенційною можливістю мати право притримання, механізм реалізації якої залежить від обсягу їх дієздатності. Суб'єктами права притримання можуть бути також фізичні особи-підприємці, юридичні особи приватного та публічного права; при цьому можливості застосування притримання в останніх дещо різні: якщо особи приватного права відкриті до застосування притримання щодо їх майна, то майно осіб публічного права перебуває під посиленням захистом, який забезпечується встановленням ускладненої процедури

відчуження закріпленого за ними майна. Суб'єктом права притримання, причому як ретентором, так і боржником, може бути і держава Україна, яка набуває і здійснює права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом; притримання ж речей, які належать іноземним державам і знаходяться на території України, в силу властивого державам імунітету (судового, від попереднього забезпечення позову, від примусового виконання рішення) можливе лише за згодою їх компетентних органів.

Зміст правовідношення притримання складають суб'єктивні права та обов'язки кредитора (ретентора) та боржника, основними з яких є наступні.

Права кредитора: а) притримати річ і здійснювати законне володіння нею; б) задовольнити свої вимоги шляхом звернення на притримувану річ стягнення в порядку, встановленому для реалізації предмета застави; в) вимагати відшкодування витрат, пов'язаних із збереженням притриманої речі; г) здійснювати право на захист, який має змішаний характер: відносний – коли мова йде про порушення прав ретентора визначеним боржником, і абсолютний – коли йдеться про порушення речових прав на притриману річ з боку невизначеного кола третіх осіб; ґ) ініціювати реєстрацію права притримання рухомих речей у державному реєстрі обтяжень рухомого майна.

Обов'язки кредитора: а) негайно повідомити боржника про притримання речі; б) ініціювати реєстрацію правочину притримання нерухомого майна; в) забезпечити збереження притриманої речі; г) нести відповідальність за втрату, псування або пошкодження притриманої речі, крім випадку, якщо вони сталися в результаті винних дій третіх осіб; ґ) утримуватися від користування притримуваною річчю.

Права боржника: а) розпоряджатися притримуваною річчю; б) вимагати припинити реалізацію речі, виставленої на торги, за умови виконання своїх зобов'язань; в) вимагати збереження притриманої речі та відшкодування збитків, завданих її втратою, псуванням або пошкодженням.

Обов'язки боржника: а) при розпорядженні річчю повідомити набувача про притримання речі та права кредитора; б) не порушувати володіння кредитора (ретентора).

У підрозділі 2.4. “Виникнення та припинення права притримання” аналізу піддано підстави та моменти виникнення й припинення права притримання.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Нормативною передумовою виникнення права притримання є правова норма, що визначає життєві обставини, з якими пов'язується можливість виникнення цього права. Фактична підстава – складний юридичний факт, який реалізує абстрактну можливість появи у кредитора права притримання і включає такі елементи: а) існування зобов'язання, яке забезпечується, при цьому притриманням можуть

забезпечуватися вимоги лише грошового характеру; б) невиконання (чи неналежне виконання) зобов'язання у встановлений строк; в) знаходження речі, яка підлягає передачі боржнику чи вказаній ним особі, у володінні кредитора, яке є законним, первісним, одержаним по волі володільця речі, і характеризується похідним характером, безпосередністю і законністю набуття; кредитор може притримувати річ, якою він заволодів на законних підставах в межах як забезпечуваного зобов'язання, так і іншого, стороною якого є боржник; г) настання строку повернення кредитором речі боржнику. Крім цього, для виникнення права притримання завжди необхідна відповідна воля кредитора.

Право притримання реалізується у двох стадіях: «чисте» притримання речі у володінні кредитора (ретентора) та звернення стягнення на притримувану річ у порядку, встановленому для предмета застави. Проведення такої деталізації важливе для правильного визначення моменту виникнення права притримання.

Право притримання виникає з моменту настання достатньої підстави для притримання. Кредитор може розпочати здійснювати «чисте» притримання речі боржника у своєму володінні в будь-який час після виникнення відповідної підстави, але в межах певного присічного (преклюзивного) строку, який має бути встановлений законом, а розпочати звернення стягнення на притримувану річ – в межах строку позовної давності за забезпечуваним зобов'язанням. Між моментом застосування «чистого» притримання речі і моментом звернення стягнення на неї повинен пройти певний строк, який має визначатися з урахуванням вимог розумності у здійсненні цивільних прав у конкретному випадку.

Підставами припинення притримання можуть бути: а) виконання забезпечуваного зобов'язання; б) визнання основного (забезпечуваного) зобов'язання недійсним чи розірвання договору, на якому ґрунтувалася забезпечена вимога кредитора; в) втрата ретентором володіння притримуваною річчю або її загибель; г) задоволення вимог кредитора за рахунок притримуваної речі; г) інші підстави припинення зобов'язань, передбачені главою 50 ЦК України.

Припиняється право притримання в момент виконання боржником свого обов'язку або в момент вчинення іншої дії (настання події), які є підставою його припинення. Якщо боржник не виконує обов'язку і після спливу строку позовної давності, право звернення стягнення на притримувану річ припиняється зі спливом цього строку. У разі невиконання боржником зобов'язання, «чисте» притримання (без звернення стягнення на притримувану річ), застосоване в межах присічного (преклюзивного) строку, може тривати, незважаючи на сплив цього строку чи строку позовної давності за забезпечуваним зобов'язанням, до моменту настання будь-якої з подій, що відбудеться раніше: а) виконання боржником свого зобов'язання або б) набуття кредитором права власності на притримувану річ згідно ч.3 ст.344 ЦК України за набувальною давністю.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, основними з яких є наступні:

1. Притримання, закріплене у ЦК України в якості окремого способу забезпечення виконання зобов'язань, в даний час переживає відродження у цивільному праві України, оскільки має глибокі корені, що сягають звичаєвого та римського приватного права, історію свого розвитку у торговому праві Російської імперії, застосування за радянських часів в окремих правовідносинах.

2. Притримання – це односторонній правочин, який вчиняється з метою забезпечення виконання основного зобов'язання і за яким кредитор (ретентор), у разі невиконання боржником зобов'язання у строк, здійснює правомірне володіння притримуваною річчю, що підлягає передачі боржнику чи вказаній ним особі, з подальшим одержанням задоволення своїх вимог з вартості притримуваної речі.

3. Притримання є універсальним, речово-правовим способом забезпечення виконання зобов'язань, якому властиві особливі ознаки: передбачена законом можливість застосування, виникнення тільки за наявності невиконаного боржником зобов'язання, вірогідна несподіваність застосування, незамінність об'єкта притримання, обмежене право слідування, що обумовлюють відмежування притримання від інших інститутів цивільного права: самозахисту, заходів оперативного впливу, застави, зупинення зустрічного виконання зобов'язання, зарахування зустрічних однорідних вимог, права продажу чужої речі, юридичної відповідальності.

4. Притримання за своєю правовою природою є одностороннім правочином; при цьому, будучи речово-правовим способом забезпечення виконання зобов'язань, воно є різновидом речових прав на чуже майно – правом володіння.

5. Нормативне регулювання інституту притримання здійснюється через загальні положення ЦК України та спеціальні норми про притримання в окремих видах зобов'язань, що, однак, не позбавляє кредитора права скористатися зазначеним способом для забезпечення виконання й інших зобов'язань за наявності необхідних для цього підстав.

6. Підставою для застосування притримання є складний юридичний факт, який включає такі елементи: існування зобов'язання, яке забезпечується; невиконання (чи неналежне виконання) боржником зобов'язання у строк; знаходження речі, яка підлягає передачі боржнику чи вказаній ним особі, у законному володінні кредитора; настання строку повернення речі боржнику.

7. Об'єктом притримання можуть бути лише речі: не вилучені з цивільного обороту та обмежено оборотоздатні (за умови відповідності ретентора критеріям, що висуваються законом до володільця подібної речі); рухомі і нерухомі (за умови обов'язкової державної реєстрації правочину притримання нерухомих речей);

індивідуально визначені; індивідуалізовані готівкові гроші в іноземній валюті, а також індивідуалізовані готівкові гроші в національній валюті України, які мають цінність, відмінну від їх номінальної вартості; цінні папери в документарній формі.

8. Забезпечувальне зобов'язання притримання характеризується визначеністю суб'єктного складу та його співпаданням із суб'єктивним складом забезпечуваного зобов'язання. Як ретенторами, так і боржниками можуть бути фізичні особи (реалізація ними цього права залежить від обсягу їх дієздатності), фізичні особи-підприємці, юридичні особи приватного та публічного права (з урахуванням особливостей правового режиму їх майна), держава Україна (через органи державної влади).

9. Кредитор може розпочати здійснювати «чисте» притримання (без звернення стягнення на притримувану річ) в будь-який час після виникнення відповідної підстави, але в межах присічного (преклюзивного) строку, який має бути встановлений законом, а звернення стягнення на притримувану річ – в межах строку позовної давності за забезпечуванним зобов'язанням. Якщо боржник не виконує обов'язку і після спливу строку позовної давності, право звернення стягнення припиняється зі спливом цього строку, а «чисте» притримання може тривати до моменту настання будь-якої з подій, що відбудеться раніше: виконання боржником свого зобов'язання або набуття кредитором права власності на притримувану річ згідно ч.3 ст.344 ЦК України за набувальною давністю.

10. Підставами припинення притримання можуть бути: виконання забезпечуваного зобов'язання або визнання його недійсним; розірвання договору, на якому ґрунтувалася забезпечена вимога; втрата ретентором володіння притримуваною річчю; її загибель; задоволення вимог кредитора за рахунок притримуваної речі; інші підстави припинення зобов'язань, перелічені у главі 50 ЦК України.

11. Притримання властиве праву країн-учасниць СНД, європейських країн, країн Сходу, американського континенту, що пояснюється однаковим для всіх правових систем принципом справедливості, що лежить в його основі; деякі особливості нормативного регулювання притримання у певних країнах світу варто врахувати при вдосконаленні відповідного інституту за законодавством України.

За результатами дослідження з метою вдосконалення інституту притримання сформульовані пропозиції зміни та доповнення до чинного законодавства України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ПРАЦЬ

1. Карнаух Т.М. Право притримання та самозахист: відмінні та спільні риси // Юридична Україна. – 2006. – № 10. – С.45-49.

2. Карнаух Т.М. Підстави виникнення права притримання // Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові

записки». – 2006. – № 3-4 (19-20). – С.247-252.

3. Карнаух Т.М. Виникнення та історичний розвиток притримання як цивільно-правового інституту // Юридична Україна. – 2007. – № 1. – С.64-69.

4. Карнаух Т.М. Притримання: зміст правовідношення // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип.36. – С.58-65.

5. Карнаух Т.М. Гроші як об'єкт права притримання // Підприємництво, господарство, право. – 2007. – № 6. – С.46-50.

6. Карнаух Т.Н. Удержание – новый вид обеспечения исполнения обязательств // Экспресс-анализ законодательных и нормативных актов. – 10.01.2005. – № 1-2. – С.34-40.

7. Карнаух Т.М. Об'єкти права притримання // Юридичний вісник України. – 09-15.06.2007. – № 23. – С.8-9.

8. Карнаух Т.М. Окремі види речей як об'єкти права притримання // Юридичний вісник України. – 16-22.06.2007. – № 24. – С.7.

9. Карнаух Т.М. Нерухомі речі як об'єкт права притримання // Юридичний вісник України. – 23-29.06.2007р. – № 25. – С.1, 14.

10. Карнаух Т.М. Суб'єкти права притримання // Юридичний вісник України. – 30.06-06.07.2007. – № 26. – С.8-9; 07-13.07.2007. – № 27. – С.8.

11. Карнаух Т.М. Застосування притримання для забезпечення виконання окремих видів зобов'язань // Юридичний журнал. – 2007. – №№ 7-8. – С.136-144.

12. Карнаух Т.М. Відмежування права притримання від інших цивільно-правових інститутів // Юридичний вісник України. – 14-20.07.2007. – № 28. – С.6-7; 21-27.07.2007. – № 29. – С.6-7.

13. Карнаух Т.М. Співвідношення права притримання та застави за цивільним законодавством України // Збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції “Розвиток цивільного законодавства України: шляхи подолання кодифікаційних протиріч”. – К.: В-во КНУ ім.Т.Шевченка, 2006. – С.354-357.

14. Карнаух Т.М. Правова природа права притримання // Молодь у юридичній науці: Збірник тез Міжнародної наукової конференції молодих учених “П'яті осінні юридичні читання” (27-28 жовтня 2006 року, м.Хмельницький): У 5-ти частинах: Частина третя: “Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право.” Підтом І. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2006. – С.141-148.

15. Карнаух Т.М. Проблемні питання правового регулювання припинення притримання // Проблемні питання цивільного та господарського права: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів – Харків: ХНУ ім.В.Н.Каразіна, 2007. – С.402-405.

16. Карнаух Т.М. Відмежування притримання та заходів оперативного впливу // Проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О.А.Пушкіна): матеріали

міжнародної науково-практичної конференції (26 травня 2007 року) / Під ред. В.А.Кройтора, Р.Б.Шишки, Є.О.Мічуріна. – Харків, ХНУВС, 2007. – С.269-272.

АНОТАЦІЯ

Карнаух Т.М. Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2008.

Дисертація присвячена дослідженню притримання як способу забезпечення виконання зобов'язань. Аналізується історичний розвиток притримання, регулювання за чинним законодавством України та окремих країн. Визначається права природа та специфічні ознаки притримання, з'ясовується його місце в системі способів забезпечення виконання зобов'язань та здійснюється відмежування від інших інститутів: застави, самозахисту, зупинення зустрічного виконання зобов'язань, права продажу чужої речі, зарахування зустрічних однорідних вимог, заходів оперативного впливу, юридичної відповідальності. Дається характеристика елементів зобов'язального правовідношення притримання. Досліджуються підстави та моменти виникнення й припинення права притримання. Сформульовано теоретичні висновки з досліджених питань та практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення регулювання притримання у цивільному законодавстві України.

Ключові слова: способи забезпечення виконання зобов'язань, притримання, ретентор.

АННОТАЦИЯ

Карнаух Т.Н. Удержание как способ обеспечения исполнения обязательств. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2008.

Диссертация посвящена исследованию удержания как способа обеспечения исполнения обязательств. В работе анализируется исторический процесс становления данного института. Изучается правовое регулирование удержания по действующему законодательству Украины, а также отдельных стран-участниц СНГ, Европейского Союза, стран Востока и американского континента.

Исследована правовая природа удержания, в результате чего сделаны выводы, что удержание – отдельное, дополнительное (акцессорное) обеспечительное обязательство, а не составная часть основного обязательства. По своей юридической природе удержание является односторонней сделкой, при этом право удержания является разновидностью прав на чужое имущество – правом владения.

Изучены специфические признаки удержания: предусмотренная законом возможность применения, возникновение только при наличии неисполненного обязательства, вероятная неожиданность применения, незаменимость объекта удержания, ограниченное право следования за ним. Сделан вывод, что эти признаки определяют отмежевание удержания не только от других способов обеспечения исполнения обязательств (в частности, залога), но и от таких институтов гражданского права, как: самозащита, меры оперативного воздействия, приостановление встречного исполнения обязательств, зачёт встречных однородных требований, право продажи чужой вещи, юридическая ответственность.

Подробно изучены элементы обеспечительного правоотношения удержания: объект, субъекты и содержание. Установлено, что объектами права удержания могут быть непринадлежащие ретентору вещи, не изъятые из гражданского оборота и ограниченно оборотоспособные (при условии соответствия ретентора критериям, выдвигаемым законом к владельцу подобной вещи); движимые и недвижимые (при условии обязательной государственной регистрации сделки удержания недвижимых вещей); только индивидуально определённые вещи; индивидуализированные наличные деньги в иностранной валюте, а также индивидуализированные наличные деньги в национальной валюте Украины, имеющие ценность, отличную от их номинальной стоимости; ценные бумаги в документарной форме.

Исследованы основания возникновения права удержания. Установлено, что нормативной предпосылкой являются правовые нормы, определяющие жизненные обстоятельства, с которыми связывается возможность возникновения права удержания. Фактическое основание – сложный юридический факт, элементами которого являются: существование обеспечиваемого обязательства; неисполнение (или ненадлежащее исполнение) должником обязательства в срок; нахождение вещи, подлежащей передаче должнику или указанному им лицу, в законном владении кредитора; наступление срока возврата вещи должнику.

Сделан вывод о моментах возникновения и прекращения права удержания. Так, кредитор может начать осуществлять право «чистого» удержания вещи должника (без обращения взыскания на неё) в своем владении в какой-либо момент после возникновения необходимого основания для этого, но в пределах определенного пресекающего (преклюзивного) срока, который должен быть установлен законом, а право обращения взыскания на удерживаемую вещь – в

пределах срока исковой давности по обеспечиваемому обязательству. Если же должник не исполняет свою обязанность и после истечения срока исковой давности по обеспечиваемому обязательству, то право обращения взыскания на удерживаемую вещь прекращается с истечением этого срока, а право «чистого» удержания может продолжаться до момента наступления какого-либо из событий, которое произойдет раньше: исполнения должником своей обязанности либо приобретения кредитором права собственности на удерживаемую вещь на основании приобретательской давности.

Ключевые слова: способы обеспечения исполнения обязательств, удержание, ретентор.

ANNOTATION

Karnaukh T.M. The Retention as a Mean of Obligation Securing. – Manuscript.

The Dissertation for the Candidate of Law Sciences on Specialty 12.00.03. – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2008.

The Dissertation is dedicated to investigation of retention as a mean of obligation securing. The problems of legal nature, retention specific signs, determining its place in the system of means of obligation securing, historical development of retention since Roman law till nowadays are studied. The retention regulation according to legislation of Ukraine and individual countries currently in force is considered. The elements of committed legal relation of retention (its objects, subjects, content) are studied in detail too. The bases and moments of retention right origin and cessation are investigated. Retention delimiting from another institutions such as pledge, self-defense, counter-right execution suspension, the right of another's things sale, similar counter-requirements credit, measures of operative affect, legal liability is carried out. Theoretical conclusions and practical suggestions toward the improvement of retention regulation in civil legislation of Ukraine have been formulated.

Keywords: means of obligation securing, retention, retentor.

Підписано до друку 20.03.2008. Папір офсетний. Формат 60х 90/16.
Друк офсет. Умовн. друк. арк. 1,16. Обл.-вид.арк.1,31.
Тираж 100 прим. Замовл.07/2008.

Видавнича організація – ТОВ «Тритон-МФ»

84302, Україна, Донецька обл., м. Краматорськ, вул.Шкільна, 2, к.27
Тел./факс +38 (06264) 8-19-51

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2268 від 19.08.2005

